

Boekbeoordelingen

Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw / J.A.M. Vermaas. – Utrecht : LOT, 2002. – 233 p. (LOT ; 60)
ISBN 90-76864-22-5 Prijs: € 18,20

Het onderwerp dat Hanny Vermaas voor haar dissertatie te Leiden, waarvan een handelseditie is uitgekomen, heeft gekozen, is bijzonder interessant. Zij formuleert haar onderzoeksvraag aldus: 'Hoe, kwalitatief dan wel kwantitatief, zijn de Nederlandse aanspreekvormen veranderd, vanaf de dertiende t/m de twintigste eeuw, en welke oorzakelijke factoren zijn er aan te wijzen?' (p. 17). Vervolgens beperkt zij haar onderzoek tot de enkelvoudige persoonlijke voornaamwoorden van de tweede persoon (*u* versus *jij/je*; *gij* blijft buiten beeld) en komen de oorzaken die tot verandering hebben geleid, 'hoofdzakelijk' (p. 17) aan de orde in relatie tot de enquête van eind twintigste-eeuws taalgebruik bij drie generaties. De kwalitatieve veranderingen treffen we in de historische beschouwingen aan en de kwantitatieve in de beschrijvingen op basis van de enquête. Ik stel de hoofdstukken kort aan de orde.

In '1. Opzet en verantwoording' werkt Vermaas de probleemstelling uit in een zevental hoofdvragen. De eerste hoofdvraag betreft de kwalitatieve verandering vanaf de dertiende tot en met de twintigste eeuw. De hoofdvragen 2 tot en met 5 worden op basis van de enquête beantwoord en hoofdvraag 6 gaat over het gebruik van *u* of *jij/je* in reclameteksten en interviews. De zevende hoofdvraag richt zich op ontwikkelingen in regionale of dialectische aanspreekvormen.

Hoofdstuk 2 bevat de beschrijving van 'Historische ontwikkelingen van de Nederlandse pronomina van de tweede persoon van de dertiende eeuw tot 1900'. Deze tekst maakt weer eens zichtbaar dat er nog veel onderzoek nodig is om inzicht te krijgen in de ondergang van *UE* in de briefstijl en de opkomst van *u* (nominatief).¹ Nu moet de auteur wel haar gegevens uit grammatica's, geschiedschrijvingen van de Nederlandse taal en wat primaire literatuur bijeen sprokkelen, een taak waar zij zich goed van kwijt.

In het derde hoofdstuk, 'Veranderingen van de Nederlandse aanspreekvormen in de twintigste eeuw', biedt de auteur na behandeling van aanspreekvormen in grammatica's, haar synchroon onderzoek aan van interviews en reclameteksten in een reeks kranten en weekbladen uit het laatste decennium van de twintigste eeuw. Zij gaat ervan uit, dat interviews en reclameteksten een realistisch beeld van het gebruik van *u* en *jij/je* geven. Hierbij stelt zij zich niet de vraag, of de verslaggever van een interview de tekst voor publicatie mogelijk wat heeft bewerkt. Wat verstaan de verschillende journalisten onder *citeren*? In reclameteksten probeert de tekstschrijver bewust lezers te bereiken voor zijn 'product'. Hierbij manipuleert hij mijns inziens o.a. met de aanspreekvormen zijn lezers. De interviews en reclameteksten wijzen blijkens het onderzoek van Vermaas op *u*-gebruik ten opzichte van mensen met hoge status tot wie men afstand wil bewaren, en op *jij/je*-gebruik bij solidariteit vooral ten opzichte van vrouwen, jonge personen en collega's.

Het omvangrijke hoofdstuk 4 (p. 81–215!) is de beschrijving van de 'Enquête-resultaten' onder circa 1500 personen. Uit de omvang mogen we overigens niet zonder meer afleiden, dat het onderzoek representatief is voor het aanwijzen van veranderingen in het gebruik van de Nederlandse aanspreekvormen. De enquête is opgezet volgens Labovs *apparent-time* onderzoeksmethode. Het vertrekpunt ligt bij landelijk gespreid liggende scholengemeenschappen voor MAVO, HAVO en VWO. Leerlingen uit het huidige lager en voorbereidend beroeps-onderwijs zijn niet geënquêteerd. Hier ligt dus een beperking van het onderzoek. Vervolgens zijn ouders en grootouders van de deelnemende leerlingen in het onderzoek betrokken. De vragen voor de drie generaties hadden betrekking op het gebruik van de aanspreekvormen *u* en *jij/je* tegen ouders [+ status en + solidariteit], leraren [+ status en – solidariteit], een onbekende persoon die een karwei komt doen [- status en – solidariteit]² en kennissen [± status en ± solidariteit]. Alleen de combinatie [- status en + solidariteit] ontbreekt in het onderzoek, die we bij voorbeeld in de relatie van ouders tot kinderen aantreffen.

De resultaten van het omvangrijke onderzoek zijn neergelegd in 78 tabellen, waarvan de

eerste dertien een a- en een b-deel bevatten. Naast de aangetroffen aantallen biedt de auteur ook percentages per onderzoekscel. Ik beperk me tot enkele tabellen die ik als voorbeelden voor de presentatie van de gegevens van de enquête gebruik.

Tabel 1a geeft een overzicht van het aantal informanten per generatie (horizontaal) en religie³ (verticaal). De indeling van de gereformeerden bij de orthodoxe protestanten van bevindelijke signatuur acht ik onjuist. Verder betreur ik het, gelet op het latere aanspreekvormenonderzoek, dat de auteur de gevonden verhoudingen van katholieken, (niet bevindelijke) protestanten, orthodoxen en onkerkelijken niet heeft gecorrigeerd naar de landelijke percentuele verhoudingen, zo mogelijk per generatie. De auteur noemt zelf een publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau dat over de periode 1991 tot 1995 een groei van buitenkerkelijken van 57 tot 62 procent van de Nederlandse bevolking vermeldt. Het onderzoekscorpus bevat daarentegen 29.5 procent onkerkelijken. De auteur acht dit punt 'niet zo van belang' (p. 105), omdat ze de verschillen tussen de groepen wil beschrijven. Naast de diachrone veranderingen per groep krijgen we echter geen zicht op het aandeel van de groep in de gehele taalontwikkeling. Verder verliezen alle tabellen waarin per generatie gegevens worden verstrekt (bij voorbeeld nr. 38), hun betrouwbaarheid, omdat de samenstellende groepen niet in verhouding zijn. Tenslotte zou ook correctie van de aantallen per generatie gewenst zijn. Bij de taalkundige analyses is elke generatie immers even belangrijk. Nu is zelfs de onderste rij 'totaal' van tabel 1a en de gehele tabel 1b (informanten per religie en generatie) niet zinvol te interpreteren.

Het aantal informanten per generatie (horizontaal) en opleiding (verticaal) vinden we in tabel 3a. De opleidingen zijn in vier groepen ingedeeld: LBO/VBO, ULO/MAVO, HBS/HAVO en Lyceum/VWO. De samenvoeging van HBS en HAVO acht ik onjuist. HBS behoort immers op grond van het vakkenpakket en het niveau ervan bij de examens samen met Lyceum en VWO één groep te vormen. Waarom de auteur de totalen met percentages per groep opleidingen geeft, heb ik niet kunnen achterhalen. Door de grote verschillen in aantallen geënuquëerden per generatie hebben de totalen geen zin. Dat geldt ook voor de gehele tabel 3b.

De belangrijkste resultaten van het onderzoek naar *u* en *jij/je* in relatie tot ouders, leraren, een onbekende helper en kennissen kunnen we mijns inziens als tendensen in de taalverandering waarderen. Onkerkelijken en katholieken zijn meer dan protestanten en orthodoxen van *u* op *jij/je* overgegaan. Bij de orthodoxen daarentegen blijft het *u*-gebruik ten opzichte van de ouders gehandhaafd.

Vervolgens verdiept HV haar onderzoek door het *u*-gebruik aan een gedetailleerde analyse te onderwerpen. Zij maakt hierbij een driedeling: *nooit*, *soms*, of *altijd u*. Hier is nog *n.v.t.* aan toegevoegd. Vijf situaties zijn in de enquête onderscheiden: informeel overleg, vergadering, gesprek met de directie en pauze. De hoofdvraag bij de vergelijking van de generaties met nadere onderscheidingen naar kerkgenootschap, opleiding en geslacht luidt: 'in hoeverre *altijd u* in die situaties is teruggedrongen en welke groepen daar het meest verantwoordelijk voor zijn' (p. 146). De auteur concludeert, dat status de hoge *altijd u* -score in een gesprek met de directie verklaart en solidariteit de lage score ervan in een pauze-gesprek.

Tenslotte beschrijft de auteur veranderingen in de mate van het *u*-gebruik bij algemeen relationele factoren, zoals ten opzichte van een oudere, bij verschil in geslacht, bij hogere maatschappelijke positie, bij respect voor en bij onbekendheid met de aangesprokene, alsmede bij zakelijkheid van de relatie. Onbekendheid levert de hoogste *altijd u* -score op en maatschappelijke positie de laagste bij de oude en middelste generatie in het corpus en de aanspreking van een oudere de laagste bij de jongste generatie.

Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw bevat een helder overzicht van de ontwikkelingen tot 1900, gelet op de stand van onze kennis betreffende de geschiedenis van het Nederlands. Het onderzoek van de auteur op basis van gepubliceerde interviews en reclameteksten is verhelderend. De arbeid aan de enquête dwingt respect af vanwege de omvang. De auteur wil kennelijk zoveel mogelijk gegevens met aantallen, percentages en totalen uit de vragenlijsten presenteren, ook als die niet zo zinvol zijn. De analyse van de tabellen in relatie tot de probleemstelling van de studie biedt geen volledig betrouwbaar beeld van de veranderingen in het gebruik van de aanspreekvormen, maar toont wel duidelijke tendensen in de ontwikkeling.

Arjan van Leuvensteijn

NOTEN

¹ In de doctoraalscriptie van Eva Wilders, getiteld 'Gij, je, jij, jou, jouw, u, *hoe is 't eigenlijk?*', blijkt *u* rond 1850 in toneelteksten *gij* te verdringen (Nederlands VU-Amsterdam).

² Ik volg blz. 127; blz. 84 vermeldt hier [+ status].

³ Bedoeld is 'kerkgenoodschap' of 'groep kerkgenoodschappen'.

Talig erfgoed : de zuidelijke Nederlanden in de 14de eeuw / red. Edward Vanhoutte. – Gent : Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2002. – 119 p. ; 24 cm. – (Ook verschenen in Verslagen en Mededelingen van de KANTL 111 (2001) ; afl. 3)
ISBN 90-72474-46-5 Prijs: € 9,-

Op 18 mei 2001 werd in Gent het colloquium 'Talig erfgoed' gehouden in verband met een nieuw project van de Vlaamse Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL) gewijd aan de veertiende-eeuwse ambtelijke taal. De auteurs bewerkten hun presentatie voor deze bundel. 'Het resultaat is een boeiende verzameling studies die het 14de-eeuwse talig erfgoed confronteert met haar verleden... en haar toekomst', zo introduceert redacteur Edward Vanhoutte op pagina 6 de acht bijdragen die volgen. Confronterend is de bundel zeker. Alhoewel het thema duidelijk lijkt – veertiende-eeuws oorkondenmateriaal uit Vlaanderen – wordt niet duidelijk aangegeven vanuit welke opdracht of welk uitgangspunt de auteurs hun bijdragen hebben geschreven en hoe het nieuwe project van de KANTL er nu eigenlijk uitziet. Dit maakt de samenhang tussen de bijdragen ondoorzichtiger dan ze bij een eerste waarneming lijkt. De ondertitel belooft bovendien een veel bredere blik dan daadwerkelijk gepresenteerd wordt: uitgangspunt is het schriftelijk overgeleverde taalmateriaal en niet 'de zuidelijke Nederlanden in de 14de eeuw'.

Georges De Schutter geeft zijn bijdrage 'Het talige erfgoed van Vlaanderen' de ondertitel 'een inleiding vol onvervulde wensen' (p. 7-20) en start met enkele opmerkingen over de waarde van taalmateriaal en 'corpusopbouw als wetenschapsgebied'. Hij stelt vast dat onderzoekers behoefte hebben aan teksten, veel teksten en dat het dertiende-eeuwse corpus dat door Maurits Gysseling is uitgegeven dient te worden opgevolgd door een veertiende-eeuws corpus. En daaraan – zo meent hij – is nog veel te weinig gedaan, terwijl er heel veel al bestaand digitaal materiaal beschikbaar gemaakt zou kunnen worden. De Schutter wil corpora bouwen die geschikt zijn voor zoveel mogelijk typen onderzoek en meldt dat de KANTL als ondersteuning daarvan het CTB, Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie in het leven heeft geroepen, vanwaaruit nieuwe projecten gecoördineerd zullen kunnen worden.

Marc Boone presenteert vervolgens in zijn bijdrage 'Bedenkingen van een historicus bij een corpus van laatmiddeleeuwse Nederlandse teksten' (p. 21-41) opmerkingen over hoe uit de enorme hoeveelheid veertiende-eeuws materiaal zodanig geselecteerd kan worden dat historici daar iets aan hebben. Liefst zou hij zich niet beperken tot de veertiende eeuw en slechts met tegenzin stemt hij in met het praktische van die keuze. En de voor hem meest bruikbare teksten stammen uit de rechtspraak: vonnissen, getuigenverklaringen, nota's van de griffler, en dergelijke. Verder zou Boone ook egodocumenten graag in het corpus zien. Omdat vanuit deze teksten de middeleeuwse maatschappij 'van onderen uit' zichtbaar wordt, zijn deze van belang voor historici; ook de mogelijkheid om het proces van globalisatie te onderzoeken maakt ze interessant. Amand Berteloot gaat in 'De bronnen en hun taal' (p. 43-52) eveneens in op teksten 'aan de onderkant', te weten goederenregisters. Die mogen niet ontbreken in een corpus van veertiende-eeuwse teksten. En uit eerdere edities is gebleken dat de transcripties beter alleen aangeleverd kunnen worden door taalkundig-geschoolden. Er is dus nog heel wat werk te doen, aangezien een aantal bestaande edities niet gebruikt kan worden. Oorkonden moeten wel in het corpus, maar zijn eigenlijk weinig nuttig voor taalkundig onderzoek. Het corpus zou dan ook aangevuld moeten worden met literaire teksten om de nadelen van de oorkonden op te vangen, en het liefst zelfs verschillende contemporaine afschriften van eenzelfde tekst, zo meent hij. Vervolgens gaat Berteloot helaas niet in op de wijze waarop de